

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
4/2023 (LXI)
<https://doi.org/10.36770/bp.848>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Mariusz M. Leś*

Uniwersytet w Białymstoku, Polska / University of Białystok, Poland

ORCID: 0000-0003-2182-2858

O potrzebie optymizmu w fantastyce naukowej

On the need for optimism in science fiction

Abstract: This article examines the role of optimism, a philosophical-psychological category, in science fiction literature discourse. Pessimism, the counterpoint to optimism, clearly dominates the contemporary form of this genre. Conversely, optimism in science fiction increasingly demands a deliberate stance from writers and readers, challenging the predominance of pessimism. The author identifies genre characteristics that lend themselves to optimistic perspectives and offers an overview of periods in science fiction history where optimism prevailed. Additionally, the article highlights projects where science fiction intersects with social activism.

Keywords: science fiction, optimism, utopia, dystopia.

Uwagi wstępne

Optymizm i pesymizm nie należą do szczególnie produktywnych kategorii teoretycznoliterackich ze względu na swój brak precyzji i zależność od pozaliterackich okoliczności. Trudno bowiem jednoznacznie ustalić sens fikcjonalnego dzieła literackiego w kategorii „przesłania”, a takiego pomostu – choćby odczytania „intencji tekstu”, jeśli nie intencji autora¹ – uznanie powyższych kategorii wymaga. Badacz może bowiem próbować dzieło oceniać jako optymistyczne (bądź pesymistyczne) wówczas, gdy uzna, że wynika z niego uogólnione stanowisko lub twierdzenie, ujawnione w toku interpretacji.

* Mariusz M. Leś – dr hab., adiunkt na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku; autor m.in. książki *Paradoks i precyzja: studia o fantastyce naukowej* (2020).

¹ D. Szajnert, *Intencja autora i interpretacja – między inwencją a atencją*, Łódź 2011, s. 50.

Nie znajdziemy zatem ani optymizmu, ani pesymizmu wśród haseł w najpopularniejszym słowniku powstałym w czasie dominacji strukturalizmu, czyli *Słowniku terminów literackich* pod redakcją Janusza Sławińskiego², ale brak tych pojęć nawet w bardzo obszernym indeksie rzeczowym wszechstronnego *Słownika literatury polskiej XX wieku*³. Z powodzeniem jednak funkcjonują w tych kompendiach skojarzone kategorie, które łatwo zdefiniować poprzez specyfikę obrazowania i konstrukcję fabuły, takie jak: utopia, katastrofizm czy apokaliptyczność. Optymizm nie oferuje podobnych korzyści analitycznych.

Refleksja nad optymizmem w literaturze jest jednak konieczna, szczególnie w odniesieniu do utworów prowokujących interdyscyplinarną refleksję nad obrazami możliwych przyszłości.

Zmiany można zauważyć w badaniach pozostających w nurcie kulturowym⁴, w którym chętniej sięga się po kategorie „wysokiego poziomu” – antropologiczne⁵.

Poniższe rozważania koncentrują się na optymizmie w fantastyce naukowej, głównie z uwagi na fakt, że to właśnie pojęcie jest obecnie bardziej problematyczne w kontekście popularności literatury fantastycznej odczytywanej jako pesymistyczna – dystopijnej i postapokaliptycznej.

Optymizm w filozofii i psychologii

Jeśli przyjąć ogólną definicję optymizmu pokrywającą się z potocznym znaczeniem tego pojęcia, to oczywista stanie się konieczność sprzężenia analiz filozoficznych i psychologicznych. Optymizm oznaczałby wówczas wiarę w pozytywny (pożądany) rozwój zdarzeń lub przewidywanie takiego rozwoju⁶. Opiera się on zatem z jednej strony na specyficznym postrzeganiu mechanizmów rządzących przebiegiem zdarzeń (aż po konstrukcję rzeczywistości), a z drugiej – wiąże się z indywidualnym nastawieniem emocjonalnym dotyczącym rezultatów tych

² *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 3, Wrocław 1998.

³ *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka i in., Wrocław 1995.

⁴ Jednym z wyróżników badań kulturowych jest „przewaga praktyk interpretacyjnych nad teoretyzowaniem” – A. Burzyńska, *Kulturowy zwrot teorii*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006, s. 61.

⁵ Przy czym kategorią popularniejszą – spośród dwóch tutaj omawianych – jest oczywiście pesymizm. Zob. np. *Ćwiczenia z rozpaczy. Pesymizm w prozie polskiej po 1985 roku*, red. J. Jarzębski, J. Momro, Kraków 2011.

⁶ R. Stach, *Optymizm. Badania nad optymizmem jako mechanizmem adaptacyjnym*, Kraków 2006, s. 15.

zdarzeń. Mamy zatem do czynienia z ekstrapolacją, w której najistotniejszym interpretatorem czynników zmiennych jest konkretna, osadzona w świecie osoba.

Optymizm i pesymizm należą do nielicznych kategorii żywotnych tak w dyskursach specjalistycznych (filozoficznych i psychologicznych), jak w codziennej międzyludzkiej komunikacji. Ich siła oddziaływania i poręczność opierają się głównie na mocy uogólniania, zdolności do błyskawicznego podsumowania czyichś przeświadczeń, intencji, planów, wypowiedzi, zachowań i postaw. Jak zazwyczaj bywa w przypadku uogólnień, poruszamy się na granicy użyteczności pojęć.

W odniesieniu do konkretnego człowieka oznaczenie „optymista” obejmuje wiele aspektów jego osobowości. W optymizmie i pesymizmie spotykają się indywidualne cele, światopoglądy, wiedza i przeświadczenia (lub wiara). Ze względu na fakt, że optymizm i pesymizm dotyczą przewidywanego rozwoju wydarzeń, wymagają one zaangażowania epistemologicznego i warunkowane są ontologicznie. Domagają się zatem rozpoznania warunków, w jakich zdarzenia zachodzą. Z kolei w ich wymiar aksjologiczny wpisana jest potrzeba określenia, jakie potencjalne rezultaty działań oraz efekty wydarzeń uznać należy za pożądane lub niepożądane (pozytywne lub negatywne).

Omawiane tu pojęcia nie wyróżniają się ścisłością terminologiczną, ale dzięki temu są otwarte na dyskusję i wrażliwe na kontekst. Ich specjalistyczne znaczenie jest w związku z tym poszerzane i uszczegóławiane – podlegają typologizacji i gradacji.

Optymizm, podobnie jak pesymizm, rozciąga się między nastawieniem poznawczym a przekonaniami o regułach rozwoju historii, a przy tym – między nastawieniem indywidualnym a społecznym. Jeśli w analizie optymistycznego nastawienia indywidualnego akcentowana jest ufność w pozytywny charakter zjawisk pozostających poza bezpośrednią obserwacją lub przeświadczenie o pozytywnych rezultatach przyszłych zdarzeń filozofowie mówią o optymizmie poznawczym⁷. Jeśli natomiast akcentowane pozostaje przeświadczenie o regułach rządzących ciągami zdarzeń w skali globalnej – od przeszłości, przez

⁷ Optymizm poznawczy uznawany jest za dziedzictwo oświecenia i element scjentyistycznego empiryzmu. Włączany jest implicytnie do warunków realizmu naukowego (dla odróżnienia od nacechowanych postaci naukowego empiryzmu: agnostycyzmu oraz sceptycyzmu) – S. Psillos, *The Present State of the Scientific Realism Debate*, „The British Journal for the Philosophy of Science” 2000, t. 51, nr 1, s. 707; J. Życkiński, *Struktura rewolucji metanaukowej. Studium rozwoju współczesnej nauki*, tłum. M. Furman, Kraków 2022, s. 92–112.

teraźniejszość, ku przyszłości – mowa jest o optymizmie historiozoficznym⁸. Zasadza się on na określonym światopoglądzie, a w węższym sensie na światobrazie – można zatem mówić wówczas o udziale optymizmu ontologicznego⁹ (esencjonalnego¹⁰). Jest to z pewnością trwalszy wariant optymizmu, a także ogólniejszy – mieści w sobie także nastawienie poznawcze. Indywidualne działania projektowane są wówczas i oceniane dzięki rozpoznaniu warunków zdarzeń. Tworzy on także wyraźniejsze połączenie między nastawieniem indywidualnym a uwarunkowaniem społecznym. Optymizm taki włączany jest bowiem w ponadindywidualne systemy wartości¹¹. Powiązanie to staje się jeszcze bardziej wyraźne w przypadku optymizmu sprawczego o wymiarze edukacyjnym¹². Tadeusz Pilch definiuje ten typ optymizmu jako związek „między wysiłkiem człowieka a osiąganym celem”¹³. W przeciwieństwie do niego optymizm esencjalny (ontologiczny) „zwalnia nas od nadmiernego wysiłku, od osobistej odpowiedzialności za osiągnięte owoce naszych starań, a nawet efekty naszego życia”¹⁴.

W sensie ściśle psychologicznym optymizm poznawczy zazwyczaj ma charakter dyspozycyjny¹⁵, czyli wiąże się z wyposażeniem osobowościowym działającego i oczekującego przyszłych zdarzeń człowieka. Jeśli jednak optymizm rodzi się w następstwie przyrostu wiedzy (zazwyczaj jest jednak odwrotnie – zmierzamy ku postawie pesymistycznej), czyli włączenia się w określony optymistyczny światopogląd, nabiera cech optymizmu strategicznego, co wpływa na jakość budowania relacji społecznych¹⁶.

⁸ P. Wasyluk, *Optymizm historiozoficzny jako aksjologiczny fundament idei postępu dziejowego*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2012, t. 18, s. 164.

⁹ Nowożytny optymizm rodził się w ramach systemu filozoficznego Gottfrieda Leibniza (1759), z silnym akcentem aksjologicznym sprzężonym z ontologią. S. Blackburn, *The Oxford Dictionary Of Philosophy*, Oxford 2016, s. 341 (hasło *optimism/pessimism*).

¹⁰ T. Pilch, *Optymizm i pesymizm – dwie orientacje życia indywidualnego i dwie strategie budowania świata społecznego*, „Pedagogika Społeczna” 2016, nr 4.

¹¹ Por. P. Wasyluk, *Optymizm historiozoficzny...*, dz. cyt., s. 159.

¹² T. Pilch, *Optymizm i pesymizm...*, dz. cyt., s. 12.

¹³ Tamże, s. 13.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M.F. Scheier, C.S. Carver, *Dispositional optimism and physical well-being: the influence of generalized expectancies on health*, „Journal of Personality” 1987, nr 2, s. 169–210.

¹⁶ T. Pilch, *Optymizm i pesymizm...*, dz. cyt.

Największe triumfy optymizm święci w psychologii pozytywnej¹⁷, której zwolennicy postulują rezygnację z opisowego modelu tradycyjnej psychologii skoncentrowanego na diagnozowaniu problemów psychicznych¹⁸. Optymizm najczęściej jest wówczas łączony z kompetencjami społecznymi i „dobrostanem” psychicznym¹⁹, czyli subiektywnym poczuciem pełni i szczęścia w samorealizacji²⁰. Co najistotniejsze, podkreślane jest tu przesunięcie z pojmowania optymizmu jako cechy osobowości na postawę albo „element zasobów osobistych”²¹, rodzaj narzędzia, w które możemy zostać wyposażeni²². Optymizm wydał się więc wyuczalny²³, a korzyści dla psychofizycznego dobrostanu mogą być nieoceanione²⁴. Psychologia popularna z zakresu *self-help*, po okresie promowania „myślenia pozytywnego” (*positive thinking*²⁵) coraz częściej wskazuje na możliwość redukcji negatywnych stanów emocjonalnych poprzez pragmatyzację myślenia, likwidację „nadmiernego myślenia” (*overthinking*²⁶) zwanego specjalistycznie „paraliżem analitycznym”²⁷.

¹⁷ Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka, red. J. Czapieński, Warszawa 2004.

¹⁸ W ramach „inklinacji pozytywnej”, czyli uogólnionej tendencji osobowościowej charakteryzującej się przewagą „posiadania dobrego nastroju” – B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, wyd. 2, Warszawa 2004, s. 123. Zob. także J. Czapieński, *Wartościowanie – zjawisko inklinacji pozytywnej (o naturze optymizmu)*, Wrocław 1985.

¹⁹ Tamże, s. 17.

²⁰ W tym wymiarze psychologia pozytywna rozwija idee psychologii humanistycznej Abrahama Masłowa.

²¹ A. Czerw, *Optymizm: perspektywa psychologiczna*, Gdańsk 2010.

²² W słabszym wariancie dzięki uczestnictwu w konkretnej – „pozytywnej” – kulturze. Nasza, polska kultura sytuowana jest (niestety?) po stronie dominacji „norm ocen negatywnych”, B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, dz. cyt., s. 125. W mocniejszym wariancie – za pomocą odpowiednich technik wzbudzania zachowań optymistycznych.

²³ Jak stwierdził twórca psychologii pozytywnej – Martin E.P. Seligman w książce *Optymizmu można się nauczyć* (Poznań 1993, tłum. A. Jankowski).

²⁴ K. Potempa, *Optymizm a zdrowie*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2013, nr 2.

²⁵ Począwszy od kontrowersyjnej książki N.V. Peale’a *The Power of Positive Thinking: A Practical Guide to Mastering the Problems of Everyday Living* (1953).

²⁶ Np. C. Petitcollin, *Jak mniej myśleć. Dla analizujących bez końca i wysoko wrażliwych*, tłum. K. Arustowicz, Łódź 2019.

²⁷ J.M. Blackford, *Jak przestać nadmiernie myśleć*, 2022 (wyd. cyfrowe), s. 25. W tym ujęciu paraliż analityczny prowadzi do paraliżu decyzyjnego, który w pewnych sytuacjach z pewnością jest szkodliwy, ale należy zauważyć, że proponowany w książce zestaw porad prowadzić może

Optymizm podlega ocenie z teoriopoznawczego punktu widzenia oraz ze względu na swą efektywność psychologiczną oraz społeczną. Najbardziej srogi oceny otrzymuje po fakcie, gdy rezultaty działań nie odpowiadają przewidywaniom. Wówczas najłatwiej nazwać go naiwnym. Optymizm naiwny może się okazać szkodliwy, choćby nawet dla samego optymisty był kłamrą spinającą pełną poczucia szczęścia samorealizację. Nadmierne oczekiwania mogą bowiem prowadzić do szeregu rozczarowań, a nawet do depresji²⁸, a tendencyjna ocena możliwości rozwoju zdarzeń, jeśli cechuje osoby na stanowiskach kierowniczych, prowadzić może do katastrofy. Według przeciwników tak pojmowanego „strategicznego optymizmu” należałoby go zastąpić „defensywnym pesymizmem”, który odwraca relację – pesymista spodziewa się najgorszego, dzięki czemu unika rozczarowań²⁹. Zresztą, wydaje się, że nie musimy uczyć się pesymizmu, bowiem nabywamy go „naturalnie”, wraz z wyrównywaniem poziomu optymizmu dyspozycyjnego³⁰.

Optymizm rozpatrywany jest także w ramach psychologii kognitywnej jako iluzoryczna stronniczość (*bias*)³¹, poznawczy błąd, ale – jeśli nie konieczny i dobroczynny³² – to przynajmniej powszechny.

Co z naszego punktu widzenia najistotniejsze, obie postawy – optymizm i pesymizm – mogą być interpretowane jako skrajne i nieadekwatne wobec rozwoju zdarzeń, a więc „nierealistyczne”. Diagnoza ta może być postawiona jednak już

☞ do automatyzacji czynności, a nawet do bezmyślności. Wśród chętnie widzianych przez autora zachowań znajdziemy niechęć do dwuznaczności i myślenia abstrakcyjnego (definiowanego tu jako „nadmierne przemyśliwanie nierealnych sytuacji”), s. 26–27. Idee takie wykraczają już poza diagnozowanie depresyjnych ruminacji i zaburzeń lękowych opartych na natręctwach.

²⁸ G. Scheich, *Pozytywne myślenie. Czy może szkodzić*, tłum. E. Pankiewicz, Gdańsk 2000.

²⁹ J.K. Norem, N. Cantor, *Defensive pessimism: harnessing anxiety as motivation*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1986, nr 6, s. 1208–1217. Skądinąd znamy to zjawisko z technik prognozowania jako rozważanie „czarnego scenariusza” (*worst-case scenario*) – H. Kosow, R. Gaßner, *Methods of Future and Scenario Analysis*, Bonn 2008, s. 17.

³⁰ Zgodnie z popularnym powiedzeniem: „Pesymista to dobrze poinformowany optymista”.

³¹ T. Sharot, *Nasz stronniczy optymizm. O irracjonalnie pozytywnie nastawionym mózgu*, tłum. A. Cichowicz, Warszawa 2021.

³² M.F. Scheier, C.S. Carver, *Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update*, „Cognitive Therapy and Research” 1992, nr 2, s. 201–228; S.E. Taylor, J.D. Brown, *Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health*, „Psychological Bulletin” 1988, nr 2, s. 193–210.

po weryfikacji, a więc pośrednio pozycje ekstremalne³³ wyznaczają bezpieczny przebieg ekstrapolacji. A jednak na podstawie obserwacji już zdiagnozowanych „nierealistycznych” optymistów³⁴ i pesymistów³⁵ można osiągnąć postawę „realistyczną”. Jeśli przyjąć zbieżność epistemologicznego realizmu z jego wariantem zakorzenionym w aksjologii, ściślej – estetyce, to ostatecznie obronną ręką wycho-
dzą ze wskazanych wyżej dylematów dyspozycyjni i wyuczeni pesymiści. To oni wydają się bliżsi realizmu, przy czym ostrożność wymaga wprowadzenia gradacji i wskazanie na umiarkowany pesymizm, który zbliża się do postawy sceptycznej³⁶. A to z kolei na przykład według autorów „żywej” (nieustannie aktualizowanej) *Stanford Encyclopedia of Philosophy* opozycją wobec optymizmu jest sceptycyzm jako metoda naukowa w ramach „realizmu naukowego” (*scientific realism*)³⁷.

Optymizm i fantastyka naukowa

Jeśli za pierwszy podstawowy wyróżnik konwencji fantastycznonaukowej uznać konstruowanie fikcyjnego świata odmiennego od mimetycznego³⁸ („aktualnego”³⁹), to w omawianym tutaj kontekście konieczne jest przywołanie pierwszego ideologa optymizmu – Gottfrieda Leibniza. Z mnogości możliwych światów, spójnych i współmożliwych, Bóg (i Leibniz) „nasz” świat uznał za najlepszy⁴⁰.

³³ T. Pilch, *Optymizm i pesymizm...*, dz. cyt.

³⁴ N.D. Weinstein, (1980). *Unrealistic optimism about future life events*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1980, nr 5, s. 806–820; A.M. Colman, *The Oxford Dictionary of Psychology*, Oxford 2015, s. 795 (hasło *Unrealistic optimism*).

³⁵ D. Doliński, W. Gromski, E. Zawisza, *Unrealistic Pessimism*, „The Journal of Social Psychology” 1987, nr 5, s. 511–516. Autorzy na wstępie artykułu zaznaczają, że ludzie przejawiają raczej tendencję do nierealistycznego optymizmu.

³⁶ Według skrajnych interpretacji osoby depresyjne są w stanie dokonać lepszej samooceny niż optymiści – L. Alloy, L. Abramson, *Depressive Realism: Four Theoretical Perspectives*, [w:] *Cognitive Processes in Depression*, red. L. Alloy, New York 1988, s. 223–265; A.M. Colman, *The Oxford Dictionary of Psychology*, dz. cyt., s. 199 (hasło *Depressive realism*).

³⁷ „This strategy is adopted in part to square realism with the widely accepted view that most if not all of even our best theories are false, strictly speaking”. A. Chakravartty, Hasło *Scientific Realism*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [tinyurl.com/bp61-les-4](https://pl.tinyurl.com/bp61-les-4) [dostęp: 21.01.2023].

³⁸ Ściślej – „egzomimetycznego”. A. Zgorzelski, *SF jako pojęcie historycznoliterackie*, [w:] *Spór o SF. Antologia szkiców i esejów o science fiction*, red. R. Handke, L. Jęczyński, B. Okólska, Poznań 1989.

³⁹ Ten drugi termin odnosi się do adaptowanej przez literaturoznawców teorii światów możliwych.

⁴⁰ T. Pabjan, *Gottfrieda W. Leibniza idea świata najlepszego z możliwych*, „Studia z Historii Filozofii” 2017, nr 4.

Etyczna odpowiedzialność tu i teraz związana jest właśnie z tym nieustannym rozpoznawaniem możliwości wyobrażenia odmiennych stanów rzeczy.

Drugi z wyróżników wskazuje na zależność wyobraźni fantastycznonaukowej i konstrukcji światów fantastycznych od dokonań nauk ścisłych oraz ich praktycznych zastosowań. Konsekwencją tego połączenia jest huśtawka nastrojów zależna od aktualnego społecznego postrzegania nauki – od entuzjazmu po zwątpienie i niechęć. Trwa dyskusja nad źródłami i pionierami literatury *science fiction* ściśle z tym fenomenem związana. Najpopularniejsze propozycje to Voltaire (*Micromegas*), Mary Wollstonecraft-Shelley, Jules Verne i Herbert G. Wells. Propozycji jest znacznie więcej i nie jest to stosowne miejsce na wyliczanie ich wszystkich. Nominaliści wskazujący na narodziny konwencji wraz z pojawieniem się terminu *science fiction* zawsze będą mieli twarde argumenty, a esencjoniści – słabsze, ale z pewnością bardziej atrakcyjne w dyskursie interdyscyplinarnym. Ostatecznie najbardziej przekonująca (a przy tym atrakcyjna) jest koncepcja uznająca wieloźródłowość i związaną z nią nieusuwalną ambiwalencję. W charakterystycznym efektywnym uproszczeniu *science fiction* waha się więc nieustannie między oświeceniowym optymizmem a romantycznym pesymizmem⁴¹.

Okolicznością szczególnie sprzyjającą temu osądowi jest wychylenie w przyszłość większości utworów kwalifikowanych jako fantastycznonaukowe. Nawet przy zastrzeżeniu, że – jako dzieła fikcjonalne – nie zawierają one wizji, za które autorzy biorą pełną odpowiedzialność, nie sposób pominąć ogromnego materiału wyobrazeniowego, jaki ze sobą niosą. *Science fiction* jest nieuchronnie zestawiana z futurologią, zwłaszcza z jej współczesnym wariantem, czyli „studiami nad wizjami przyszłości” (*futures studies*). Te ostatnie zresztą bardzo chętnie sięgają po obrazy literackie, łącząc przewidywanie z projektowaniem możliwych światów – spójnych, wielowymiarowych (wszechstronnie wypełnianych nie tylko przewidywaniami rozwoju nauki, ale także społeczeństwa, kultury, ekonomii)⁴². Optymizm i pesymizm – również definiowane poprzez nastawienie wobec

⁴¹ T. Lombardo, *Contemporary Futurist Thought: Science Fiction, Future Studies, and Theories and Visions of the Future in Last Century*, Bloomington 2008, s. 17: „Science fiction, from its inception, combines both the optimism of science and reason associated with the Enlightenment and the apprehensions of hi-tech modernity and fear of change associated with Romanticism”.

⁴² Z takiej maksymalistycznej perspektywy opisuje związek *science fiction* i futurologii (*futures studies*) Leah Zaidi – L. Zaidi, *Worldbuilding in Science Fiction, Foresight and Design*, „Journal of Futures Studies” 2019, nr 4, s. 17–19, 22.

przyszłości⁴³ – nadają tym wizjom wyrazistości i sugestywności. Dodatkowy ładunek niesie ze sobą postoświeceniowy światopogląd naukowy umieszczany w centrum konwencji fantastycznonaukowej, w miarę jej rozwoju i rozwarstwiania przekierowany do subkonwencji *hard science fiction*. James Gunn wpisuje w ten światopogląd (*worldview*) m.in.: założenie poznawalności świata⁴⁴ oraz postępową, ewolucyjną, mechanicystyczną, przyczynowo-skutkową wizję historii.

Jak widać, zarówno historia, jak teoria fantastyki naukowej chętnie posługują się kategoryzacją na osi optymizmu i pesymizmu. Trzeba przy tym pamiętać, że kategoryzacja ta – zwłaszcza w odniesieniu do historii konwencji – jest zawsze rezultatem najwyższego stopnia jej uproszczenia⁴⁵. Czy popularność tego zabiegu świadczy jednak o jego operatywności? Chodzi przecież nie tylko o częstotliwość pojawiania się interesujących nas pojęć w dyskursie metaliterackim, ale o ich wielowymiarowe włączenie w sieć cech konwencji, ale także – o żywą potrzebę definiowania oraz praktykowania optymizmu wskazywaną przez pisarzy i czytelników fantastyki naukowej.

Optymizm wskazywany jest jako dominanta bądź cecha dystynktywna w określonych okresach rozwoju fantastyki naukowej. Historycy konwencji wskazują zwłaszcza na optymizm najbardziej popularnej jej amerykańskiej odmiany z pierwszej połowy XX wieku. Wskazanie to najczęściej pojawia się w kontekście przełamania optymizmu w czasie wzrostu popularności „nowej fali” w brytyjskiej oraz amerykańskiej *science fiction* w późnych latach 60. ubiegłego wieku⁴⁶. Sytuacja nabrała wówczas szczególnej wyrazistości. W PRL oraz innych krajach bloku sowieckiego tendencję tę można zaobserwować w okresie wprowadzania dyrektyw socrealistycznych do fantastycznej twórczości.

Science fiction spod znaku technooptymizmu rozwijała się zatem intensywnie w czasie krystalizowania się konwencji amerykańskiej odmiany w magazynach

⁴³ P. Wasyluk, *Optymizm historiozoficzny...*, dz. cyt., s. 164.

⁴⁴ J. Gunn, *The Science of Science Fiction Writing*, Lanham 2000, s. 81: „[...] SF, podobnie jak sama nauka, opiera się na założeniu, że wszechświat jest poznawalny, nawet jeśli w ogromnej części jest nieznan. Poznawalny wszechświat nie pozostawia miejsca na nadnaturalność”.

⁴⁵ P. Nichols, *Hasło Optimism and Pessimism*, [w:] *The Encyclopedia of Science Fiction*, https://sf-encyclopedia.com/entry/optimism_and_pessimism [dostęp: 24.01.2022].

⁴⁶ R. Latham, *Biotic invasions: Ecological imperialism in new wave science fiction*, [w:] *Science Fiction Criticism. An Anthology of Essential Writings*, Bloomsbury 2017, s. 489: „The New Wave generally adopted an anti-technocratic bent that put it at odds with the technophilic optimism of Campbellian hard SF”.

Mariusz M. Leś, *O potrzebie optymizmu w fantastyce naukowej*

„pulpowych” zdominowanej przez fabuły awanturnicze, rozpoznawalnej właśnie dzięki późniejszemu utrwalaniu w świadomości pisarskiej i czytelniczej terminu *science fiction*. Zarówno tezy Hugona Gernsbacka jako redaktora naczelnego „Amazing Stories”, jak programowe wystąpienia Johna W. Campbella (redaktora naczelnego „Astounding Science Fiction”) uznawanego za najbardziej wpływowego wydawcę promującego konwencję⁴⁷, programują literaturę fantastyczną zakorzenioną w prężnie rozwijających się technice i nauce, których ekstrapolacyjna wydolność fabularna wydawała się nie mieć ograniczeń⁴⁸, a tonację intelektualno-emocjonalną zdominowało „poczucie zadziwienia” (*sense of wonder*⁴⁹). Dominującą subkonwencją była wówczas fantastyka przygodowa⁵⁰ ewoluująca w space operę⁵¹.

Sam Campbell, w swej aktywności wydawniczej, promował już model wzbożony o kontekst społeczny postrzegany już w nieco ciemniejszych barwach niż we wcześniejszych realizacjach spod znaku *pulp* oraz w modelu Gernsbacka⁵². Aby mieć świadomość uproszczeń wywołanych przez zestawienie dotychczasowej twórczości z nową tonacją utworów związanych z „Galaxy”⁵³ oraz przez

47 I. Asimov, *A Memoir*, New York 1994, s. 74; B. Landon, *Science Fiction After 1900: From the Steam Man to the Stars*, New York 1997 (rozdział 2).

48 Co najlepiej można dostrzec w wizji ekspansywności rodzaju ludzkiego. Kosmos łatwo poddawał się podbojowi, a terraformowanie, nawet jeśli stawało się tematem fabularnym, nie było problematyczne. B. Stableford, *Science Fiction and Ecology*, [w:] *The Blackwell Companion to Science Fiction*, red. D. Seed, Malden 2005, s. 134–135.

49 S. Redmond, *Spectacular Horizons: The Birth of Science Fiction Film, Television, and Radio 1900–1959*, [w:] *The Cambridge History of Science Fiction*, red. G. Canavan, E.C. Link, Cambridge 2019, s. 293.

50 G.K. Wolfe, *Science Fiction and its Editors*, [w:] *The Cambridge Companion to Science Fiction*, red. E. James, F. Mendlesohn, Cambridge 2003, s. 97.

51 „[The space opera is] usually set in the relatively distant future, and in space or on other worlds, characteristically optimistic in tone” – D.G. Hartwell, K. Cramer, *The Space Opera Renaissance*, New York 2006, s. 10.

52 G.K. Wolfe, *Science Fiction and its Editors*, dz. cyt., s. 99.

53 Algis Budrys na łamach „Galaxy” pisał w 1965 roku: „[...] modern science fiction reflects a dissatisfaction with things as they are, sometimes to the verge of indignation, but also retains optimism about the eventual outcome. There is something rather deeper than the recurrent strain in the «Golden Age» science fiction of the 1940's – the implication that sheer technological accomplishment would solve all the problems, hooray!”, A. Budrys, *Galaxy Bookshelf*, „Galaxy” 1965, nr 8, s. 194. Słowa te padają w kontekście redagowanej przez Frederika Pohla antologii utworów zamieszczonych w „Galaxy” – *The Eighth 'Galaxy' Reader*.

konfrontację z późniejszą pesymistyczną nową falą warto pamiętać, że Campbell jako pisarz najbardziej znany jest z noweli *Who Goes There?* („Astounding” 1938) będącej prefiguracją późniejszej *science fiction* o tonacji paranoidalnej (po wcześniejszych przygodowych nowelach Campbella publikowanych na łamach „Amazing Stories”). Popularne amerykańskie kino fantastycznonaukowe lat 50. XX stulecia będzie już tą tonacją przesyczone, a na całej konwencji nieusuwalny już ślad pesymistyczny zostawi doświadczenie Hiroshimy i Nagasaki. Twórczość kanonicznych pisarzy tamtego czasu – Isaaca Asimova, Arthura C. Clarke’a, Roberta A. Heinleina pozostawała ambiwalentna, chociaż z dzisiejszej perspektywy rozpiętość wizji w ich utworach rzeczywiście przyciąga je w stronę optymizmu⁵⁴.

Nie sposób tej sytuacji wprost odnosić do ewolucji rodzimej fantastyki naukowej ze względu na odmienną sytuację polityczno-społeczną, kulturową i wydawniczą. Z pewnością można pokusić się jednak o rozpisanie twórczości polskich prekursorów na omawianej tu osi wartościowania – po stronie optymizmu umieścilibyśmy Władysława Umińskiego, po stronie przeciwnej – Jerzego Żuławskiego. Ocenie takiej podlega także pisarstwo Stanisława Lema. Z kilku względów. Po optymistycznej (z punktu widzenia komunizmu) wizji przyszłej ludzkości w *Astronautach* (1951) i *Obłoku Magellana* (1955) fantastyczna twórczość Lema stopniowo stawała się areną wielowymiarowego pesymizmu (szczególnie antropologicznego)⁵⁵. To znaczące, że najbardziej optymistycznym dziełem, spośród tych akceptowanych przez dojrzałego Lema, pozostaje *Summa technologiae* (1964)⁵⁶, czyli esej futurologiczny, w którym Lem kreślił odważne wizje sprawczych, technicznych możliwości człowieka. A jednak, esej ten nosi ślady tłumionej fikcjonalizacji, nie proponując jednocześnie zwartej wizji przyszłości⁵⁷.

Optymizm technologiczny, jak się wydaje, nie poradził sobie w tym przypadku z wymogiem fikcjonalnego światostwórstwa. Piotr Gorliński-Kucik

⁵⁴ Pisarzem najwyraźniej naznaczonym optymistyczno-pesymistyczną ambiwalencją pozostaje „ojciec” współczesnej fantastyki naukowej – Herbert G. Wells. T. Lombardo, *Science Fiction: The Evolutionary Mythology*, Bloomington 2021, t. 2, s. 39.

⁵⁵ P. Czapliński, *Stanisław Lem – spirala pesymizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 6, s. 59–75. Czapliński wylicza „katastrofizmy”: antropologiczny, scjencyficzny, akceleracyjny.

⁵⁶ P. Frelik, „*Summa technologiae*” as *Impossible Utopia*, „Science Fiction Studies” 2013, nr 3, s. 440–442.

⁵⁷ P. Majewski, *Między zwierzęciem a maszyną. Utopia technologiczna Stanisława Lema*, Wrocław 2007, s. 83; D. Wittenberg, *Indecision and Splendid Excess: Analogies of Evolution in Stanisław Lem’s Summa Technologiae*, „Science Fiction Studies” 2013, nr 3.

w swej monografii twórczości Jacka Dukaja poświęca wiele miejsca temu dziełu Lema, dostrzegając w twórczości autora *Lodu* podobny ładunek optymizmu technologicznego („transhumanistycznego”), kreśląc paralele w ewolucji obu głównych przedstawicieli polskiej *science fiction*. Optymizm ten jest jednak równoważony – zdaniem autora monografii – w światostwórczych fikcjonalnych projektach Dukaja, który dąży do uwiarygodnienia fikcyjnego świata, między innymi przez charakterystyczne dla *science fiction* „unaukowanie” oraz wpisanie utopii (utopijnych ideologii) w fikcyjną historię. Dukaj używa realistycznych technik literackich, dążąc do urealistycznienia fantastycznych światów⁵⁸, czyli wszechstronnego światostwórstwa jako realizmu „przesuniętego” w przyszłość (Gorliński-Kucik używa nomenklatury utopijnej i pisze o syntezie utopii i dystopii w ramach uchronii⁵⁹). Ambiwalencja optymistyczno-pesymistyczna („realistyczna” równowaga) obecna w prozie Jacka Dukaja nie niweluje jednak ogólnie pesymistycznego tonu najnowszej polskiej fantastyki naukowej, w czym zresztą nie odstaje ona od literatury głównonurtowej⁶⁰. Dominacja pesymizmu zaczęła się jednak wcześniej – na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, głównie ze względu na opóźnioną recepcję twórczości nowofalowej oraz nastroje panujące w polskiej literaturze lat około stanu wojennego⁶¹.

Po nowofalowym przełomie *science fiction* zdecydowanie wzmocniła swój pesymistyczny ton, przy czym stał się on jednym z czynników samoświadomości zmiany. Przymierze z krytyczną kontrkulturą stanowi właściwie do dzisiaj dominujący rys ideologiczny. Wywrotowość⁶² – wsparta z kolei

⁵⁸ P. Gorliński-Kucik, *TechGnoza, uchronia, science fiction. Proza Jacka Dukaja*, Katowice 2017, s. 237, 240.

⁵⁹ Tamże, s. 239–241.

⁶⁰ J. Jarzębski, *Fantastyka i pesymizm*, [w:] *Ćwiczenia z rozpacz...*, dz. cyt. Jarzębski dostrzega w tym pesymizmie strategię ukazywania i rozwiązywania ideologicznych sporów oraz zrozumienia postkomunistycznej rzeczywistości.

⁶¹ I tu także możemy mówić o Nowej Fali, ale w polskiej literaturze pokolenia 68 – P. Czapliński, P. Śliwiński, *Literatura polska 1976–1989. Przewodnik po prozie i poezji*, Kraków 1999, s. 32. Szczególny udział w tym procesie miała też kariera „fantastyki socjologicznej” – *social fiction*. Por. A. Mazurkiewicz, *Między fantastyką i aluzją. Social fiction jako kryptopolityczny nurt polskiej literatury lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, „Folia Litteraria Polonica” 2011, nr 2, s. 178–191; M.M. Leś, *Fantastyka socjologiczna. Poetyka i myślenie utopijne*, Białystok 2008.

⁶² Tenże, *Czy science fiction jest literaturą wywrotową?*, [w:] *Literatura-pamięć-kultura*, red. E. Sidoruk, M.M. Leś, Białystok 2010, s. 89–101.

neomarksistowskim dyskursem teoretycznoliterackim – dominuje w piśmienictwie krytycznym. Po tym jak Darko Suvin określił *science fiction* jako literaturę opartą na „poznawczym wyobcowaniu”⁶³ (*cognitive estrangement*), definicja ta stała się podstawą niepoliczalnej produkcji krytycznoliterackiej. Funkcja alarmująca stała się jednym ze znaków firmowych konwencji⁶⁴, a pesymizm wpisany został w jej wyposażenie „gatunkowe”, aktualizowany w kolejnych subkonwencjach⁶⁵ oraz w momentach zbliżenia z horrorem. Skłonność do wizji katastroficznych przerosła w schemat, zwłaszcza filmowy, o którym niewielu pisało tak pięknie i celnie jak Susan Sontag w słynnym esej *The Imagination of Disaster* (1965)⁶⁶.

Ewolucja konwencji *science fiction* sprzężona jest z ewolucją literatury utopijnej (postutopijnej). Trudno o ich wyraźne rozdzielenie. Czasem pisze się o dominacji jednej tradycji, czasem drugiej⁶⁷. Względnie najmniej wątpliwości dotyczy jednak rozwijającej się prężnie dystopii, zwłaszcza tej przeznaczonej dla młodego czytelnika⁶⁸. Na poczytności zyskała również literatura postapokaliptyczna, także wzmocniona wątkami dystopijnymi⁶⁹. Trzeba jednak przy tym mieć na uwadze, że w ciągłości wyobraźni utopijnej dystopia pozostaje jej elementem, a ewolucja odbywa się w trybie przesuwania akcentów, wędrówki na osi jednego sposobu myślenia. Z tego punktu widzenia utopia i dystopia są

⁶³ D. Suvin, *O poetyce gatunku science fiction*, tłum. K.M. Maj, „Creatio Fantastica” 2018, nr 2, s. 9–23.

⁶⁴ B. Stableford, *Science Fiction and Ecology*, [w:] *The Blackwell Companion to Science Fiction*, dz. cyt., s. 136: „With regard to the ecological management of Earth itself, the last quarter of the twentieth century saw a dramatic decline in optimism”.

⁶⁵ M. Dajnowski, *Kilka uwag o subwersywnym potencjale nowej fantastyki*. „Czerwony” Miéville i *New Weird*, „Jednak Książki” 2017, nr 8.

⁶⁶ „Ours is indeed an age of extremity. For we live under continual threat of two equally fearful, but seemingly opposed, destinies: unremitting banality and inconceivable terror” – tak zaczyna swój esej Sontag. Cyt. według S. Sontag, *The Imagination of Disaster*, [w:] *Science Fiction Criticism*, dz. cyt., s. 188.

⁶⁷ R. Vu, *Science Fiction before Science Fiction: Ancient, Medieval, and Early Modern SF*, [w:] *The Cambridge History of Science Fiction*, dz. cyt., s. 15: „Though the utopian imagination has often been identified as SF’s overlap than a direct antecedent (or, as in Darko Suvin’s provocation, a subgenre of SF)”.

⁶⁸ Szczególną popularnością cieszy się seria powieści Suzanne Collins *The Hunger Games* (2008–2010, 2020) oraz jej ekranizacje. Zob. *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers*, red. B. Basu, K.R. Broad, C. Hintz, New York 2013.

⁶⁹ M.in. powieści Dmitrija Głuchowskiego (seria *Metro*), Cormaca McCarthy’ego (*The Road*), Margaret Atwood (trylogia *MaddAddam*).

w sposób oczywisty naznaczone optymizmem i pesymizmem, ale noszą w sobie na zasadzie tłumionej suplementacji bądź ukrytej potencjalności ślady swych przeciwieństw⁷⁰.

Tradycja utopijno-dystopijna wykazuje się bezprecedensową efektywnością w tworzeniu globalnych wizji alternatywnych stanów rzeczy, w których na pierwszy plan wysuwają się wahania w określaniu granic między diagnozowaniem, przewidywaniem, modelowaniem i projektowaniem. Światostwórczy wymiar fantastyki naukowej znakomicie wpisuje się w tę strategię, okazuje się w tym kontekście nieomijalny, ponieważ każda konstrukcyjna rozbieżność świata fikcyjnego i mimetycznego światooobrazu odczuwana przez czytelnika prowadzi do ożywienia odbioru. Samuel R. Delany wyjaśniał ten fenomen na przykładzie stworzonej przez siebie mikrofikcji „Jej świat eksplodował” („Her world exploded”)⁷¹. Ten minimalistyczny utwór-zdanie jest dwuwykładalny w zależności od przyjętej strategii odbioru – w realizmie odnosi się do sfery psychicznej bohaterki, natomiast w *science fiction* – prymarnie do rzeczywistej (w fantastycznym świecie) eksplozji planety. Łatwo w ramach *science fiction* stworzyć świat ontologicznie bez reszty optymistyczny, nieznający zła, zawsze pomyślny. W jakim celu? By prowokować.

Dzieła fantastyczne oparte na wyrazistym światostwórstwie mogą wieść czytelnika w różnych kierunkach w perspektywie jego postawy wobec „własnego” świata. Wspomnę tylko o efektach granicznych. Jeden z nich – allotopijny – wzmaga efekt zanurzenia (immersji) i wiedzie ku pełnemu zaangażowaniu intelektualno-emocjonalnemu w świat fantastyczny⁷². Drugi kierunek wiedzie ku zaangażowaniu porównawczemu i poszerzeniu „mimetycznego” światooobrazu poprzez wysiłek tworzenia (po stronie autora) i testowania (po stronie czytelnika) światów możliwych, właśnie w celu prowokowania fikcyjnych sytuacji ekstremalnych⁷³. Fikcjonalne „ożywianie” możliwych światów pociąga za sobą wówczas świadomość, że eksperymenty myślowe, projektowanie (lepszego) przyszłości związane są z rozpoznaniem wielości perspektyw ideologicznych istniejących tu

⁷⁰ R. Levitas, R. Sargisson, *Utopia in Dark Times: optimism/pessimism and utopia/dystopia*, [w:] *Dark Horizons: science fiction and the dystopian imagination*, red. R. Baccolini, T. Moylan, New York 2003. Przy założeniu, że środowisko fikcjonalne jest nie do pominięcia.

⁷¹ S.R. Delany, *Science Fiction and „Literature” – or, The Conscience of King*, [w:] tenże, *Starboard Wine*, Middletown 2012, s. 68.

⁷² K.M. Maj, *Allotopie. Topografia światów fikcjonalnych*, Kraków 2015.

⁷³ L. Zaidi, *Worldbuilding in Science Fiction, Foresight and Design*, dz. cyt., s. 15–26.

i teraz. A z kolei – samozwrotnie – terażniejszość może być w pełni rozpoznana dzięki możliwym, wyobrażonym wariantom przyszłości.

O potrzebie optymizmu w fantastyce naukowej – projekty i aktywizm

Wartościowanie poznawczo-emocjonalne skupione w kategoriach optymizmu i pesymizmu pełni funkcję regulującą, pośredniczy między wymiarami literatury – estetycznym oraz praktycznym związanym z sytuacją egzystencjalną, a przede wszystkim z działaniem (aktywizmem na planie osobistym lub społecznym). Twórcy i krytycy literatury fantastycznonaukowej próbowali i próbują tę funkcję wykorzystać. Nazwanie tej strategii „zwrotem aktywistycznym” byłoby nadużyciem, ale z pewnością możemy mówić o wyraźnej tendencji. Jej zapowiedzi można było znaleźć w podkreślanu edukacyjnych walorów *hard science fiction* dla edukacji naukowo-technicznej zorientowanej etycznie⁷⁴, w koncepcji *science fiction* jako konkretyzowanej metafory i paraboli⁷⁵, teoriach wyobraźni fantastycznonaukowej jako wspomagającej rozumienie przemian w tożsamości współczesnego człowieka Zachodu, szczególnie w kontekście symulacji, hybrydyzacji, cyborgizacji i nomadyzacji podmiotu⁷⁶. Szczególne miejsce w tym procesie zajmuje ekologiczna fantastyka naukowa, najczęściej o zabarwieniu pesymistycznym, czyli „ekokrytycznym”⁷⁷. Ma jednak także swój wariant optymistyczny, czyli *solarpunk*. Ta strategicznie zaplanowana subkonwencja odnosi się bezpośrednio do przesyconego pesymizmem cyberpunku, ale nie jest to odniesienie w pełni polemiczne, bowiem twórcy koncentrują się na wizjach pozytywnych promujących energię „czystą”, odnawialną. Jest to wciąż wizja

⁷⁴ K.S. Hansen, *Optimistic Fiction as a Tool for Ethical Reflection in STEM*, „Journal of Academic Ethics” 2021, t. 19, wyd. 3.

⁷⁵ U.K. Le Guin, *Introduction*, [w:] *The Norton Book of Science Fiction: North American Science Fiction 1960–1990*, red. U.K. Le Guin, B. Attebery, New York 1993, s. 30–31.

⁷⁶ I. Csicsery-Ronay, *The SF of Theory: Baudrillard and Haraway*, „Science Fiction Studies” 1991, nr 3; V. Hollinger, *Feminist Theory and Science Fiction*, [w:] *The Cambridge Companion to Science Fiction*, dz. cyt., s. 134: „Feminist science critics such as Haraway read sf for the ways in which it creatively (re)imagines our lives as contemporary cyborgs shaped by the projects of science and technology”.

⁷⁷ K. Hambrick, *Destroying Imagination to Save Reality: Environmental Apocalypse in Science Fiction*, [w:] *Environmentalism in the Realm of Science Fiction and Fantasy Literature*, red. C. Baratta, Cambridge 2012; B. Bühler, *Other Environments: Ecocriticism and Science Fiction (Lem, Ballard, Dath)*, [w:] *Texts, Animals, Environments: Zoopoetics and Ecopoetics*, red. F. Middelhoff, S. Schönbeck, R. Borgards, C. Gersdorf, Freiburg 2019.

technologiczna, ale wyraźnie sfunkcjonalizowana na oddziaływanie społeczne⁷⁸. Wsparta została zresztą typowym dla tego typu przedsięwzięć manifestem⁷⁹. Podobnie jak w przypadku utworów utopijnych może się tu pojawić wątpliwość co do atrakcyjności fabularnej i czarno-białego wartościowania. Obawy, zwłaszcza tę pierwszą może potwierdzić manifest, w którym czytamy: „Solarpunk is a movement as much as it is a genre: it is not just about the stories, it is also about how we can get there”⁸⁰.

Programowa doraźność nigdy nie służyła twórczości literackiej, zwłaszcza fantastycznej. W twórczości spod znaku *solarpunk* przeważają zatem antologie krótkich opowiadań, w których eksponowany jest świat, a nie akcja czy postacie. O „obywatelskim”⁸¹ charakterze tej twórczości świadczy dominacja autorów o trudno rozpoznawalnych w fantastycznym fandomie nazwiskach, finansowanie za pomocą platform typu *crowdfunding*, częste nieodpłatne udostępnianie rezultatów przedsięwzięć, szeroki wachlarz transmedialności: od gier tradycyjnych i cyfrowych, przez cykle grafik, po czasopisma i antologie. Atrakcyjność wiąże się z obietnicą, a za tą podąża wizja zmiany, która nie jest już tylko oparta na futurologicznej nadziei. W metadyskursie, zawsze towarzyszącym opowiadaniom, powtarza się bowiem wezwanie do działania na rzecz wypełniania się harmonijnej wizji przyszłości. *Science fiction* staje się tu formą społecznego aktywizmu⁸².

„Obywatelską” funkcję *science fiction* podkreśla autor jednej z najważniejszych książek ostatnich lat poświęconych tej konwencji – Jerome Winter (*Citizen Science Fiction*, 2021). Jak zauważa autor, w odbiorze literatury fantastycznonaukowej przeważa „dekodowanie” (*decoding*), czyli wyjaśnianie. Takie nastawienie przeważa także w kursach poświęconych tej literaturze w szkołach wyższych. W obszarze nauk ścisłych i stosowanych, *science fiction*

⁷⁸ G. Lynall, *Solarpunk: From Science Fiction and Future Fantasies*, [w:] *The Cambridge Companion to Literature and Climate*, red. A. Johns-Putra, K. Sultzbach, Cambridge 2022.

⁷⁹ *Solarpunk Manifesto*, <http://www.re-des.org/a-solarpunk-manifesto/>. W pierwszym punkcie manifestu czytamy: „We are solarpunks because optimism has been taken away from us and we are trying to take it back”.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ „Obywatelski” – w znaczeniu ‘oddolny’, niezależny od instytucji oficjalnych i władzy.

⁸² Punkt trzynasty manifestu: „Solarpunk recognizes science fiction as not just entertainment but as a form of activism”.

jest najczęściej redukowana w celu uatrakcyjniania wykładów. Rola tej literatury – zdaniem autora – zmienia się jednak wraz ze zmianą sposobu funkcjonowania nauki w społeczeństwie⁸³. Współczesny, dominujący społecznie światobraz jest zależny w dużej mierze od dokonań naukowych, a ten fakt nie jest tak akcentowany, jak na to zasługuje. *Science fiction* nie daje oczywiście w tym zakresie pełnych odpowiedzi, ale z pewnością prowokuje pytania i demonstruje mechanizmy narracyjno-fikcyjne powiązane z rozumieniem nauki i kreowaniem jej społecznego obrazu, w którym coraz większą rolę odgrywają paranaukowe i parafikcyjne teorie spiskowe. Winter wiąże zatem omawianą konwencję bezpośrednio z karierą „nauki obywatelskiej” (*citizen science*), w której tle można zaobserwować zaniedbania i bariery w wiedzy charakteryzującej się zbyt jednostronnym przepływem. Nauka zbyt często nabiera, zwłaszcza w toku edukacji, charakteru monolitycznego i neutralnego⁸⁴. Fikcja i narracja – dodajmy – dzięki skomplikowanej hierarchii ontycznej oraz zaangażowaniu narzędzi retorycznych, oduczają tego sposobu myślenia. Jerome Winter częściowo kontynuuje koncepcję Darka Suwina akcentując potrzebę ożywionej lektury nastawionej na zaskoczenie odbiorcy, wskazuje na potrzebę jej dezautomatyzacji, ale zmierza dalej – podkreślając po drodze rolę poststrukturalistycznej ironii – ku wspólnej krytycznej aktywności angażującej wiedzę o ukrytej retoryczności tekstów naukowych⁸⁵. Problematiczne, „mocne” (*strong*) utwory fantastycznonaukowe zdolne są do uruchomienia „pisalnego” (*writerly*) trybu lektury⁸⁶. Winter wyznacza więc fantastyce naukowej istotne zadanie:

[C]alibrating psychological mind-set and mindful argument reading for probing inquiry and productive uncertainty in the age of Anthropocene, reading for voice with a view

⁸³ „[...] a significant restructuring of the social networks, institutions, methodologies, and apparatuses that constitute how ordinary people understand and get involved in science today”, J. Winter, *Citizen Science Fiction*, Lanham 2021, s. 2.

⁸⁴ Tamże, s. 4. Studenci postrzegają zatem naukę jako „odległą, ezoteryczną, nieistotną dla ich codziennego doświadczenia” („remote, esoteric, and irrelevant to their everyday experiences, struggles and lives” – tamże, s. 6).

⁸⁵ Odwołuje się przy tej okazji do klasycznego tekstu Kennetha Burke’a *Four Master Tropes* (1941).

⁸⁶ Niesformułowane w książce odniesienie do klasyfikacji Rolanda Barthes’a na teksty „czytalne” (*lisibles*) i „pisalne” (*scriptibles*) (*S/Z*, 1970) – M. Klik, *Wieloznaczność tekstu według Rolanda Barthes’a*, „Przegląd Humanistyczny” 2001, nr 3, s. 58.

to our digitally dominated future, and reading for threshold concepts in a scientifically driven society⁸⁷.

Mimo że książka Wintera zawiera głównie diagnozę unikającą wartościowania na osi optymizmu i pesymizmu, to wskazuje ona na frustrację współczesnego „obywatela” wynikającą z pogłębiającej się przepaści między wiedzą naukową, także w jej komercyjnym wymiarze, a regulacjami codziennego funkcjonowania wynikającymi z jej postępów. Winter formułuje także propozycję wyjścia z tego impasu. Centralne miejsce zajmuje w niej *science fiction*. Propozycja ta kończy się jednak na demonstracji metody w toku analiz dzieł literackich zgodnych z postulatami sformułowanymi we wstępie do książki. I zaskoczenie – książka nie zawiera jakiegokolwiek podsumowania i – tym samym – postulatów, które Winter mógłby w nim umieścić. Granicę tę mogą przekraczać aktywiści – taką intencję moglibyśmy przypisać niecodziennej decyzji Wintera.

Aktywiści oczywiście granicę przekraczają. Funkcję *science fiction* podkreśla w swoich wypowiedziach na przykład litewska aktywistka Monika Bielskyte, która określa samą siebie jednocześnie jako *futures researcher* oraz *futurist designer*⁸⁸. W punkcie wyjścia formułuje pesymistyczną diagnozę kryzysu kolektywnych wyobrażeń przyszłości (*crisis of our collective futures imagination*), ale wskazuje też możliwość jej przełamania. W swoich wypowiedziach odnosi się do fikcji spekulatywnej jako źródła inspiracji oraz narzędzia projektowania, ale – co najistotniejsze – decyduje się na odcięcie od tradycji dychotomii utopijno-dystopijnej. Z dystansem odnosi się także do tej części *science fiction*, która na tej dychotomii się opiera. W zamian proponuje otwarty pluralizm w ramach „protopii”⁸⁹, a pełne nadziei (*radically hopeful*) wizje spekulatywne proponuje ograniczyć do najbliższej przyszłości, na którą możemy mieć realny wpływ. Podobnie jak *science fiction en masse*, Bielskyte postrzega przyszłość jako definiowaną przez możliwości (do tego w duchu aktywistycznym dodaje: „zależną od naszych wyborów”), a nie konieczność. Na tym tle utopia i dystopia opierają się na „kolonizacji” przyszłości i myśleniu zredukowanym monokulturowo (*monocultural ways of defining our future*) – szczególnie

⁸⁷ J. Winter, *Citizen Science Fiction*, dz. cyt., s. 12.

⁸⁸ Monika Bielskyte, <https://medium.com/@monikabielskyte> [dostęp: 24.01.2023].

⁸⁹ Termin ten Bielskyte zapożycza od Kevina Kelly’ego (z artykułu w czasopiśmie „Wired”, 2011) – od *pronoia* jako antonimu paranoi.

(post)apokaliptyczna dystopia stanowić może wymówkę dla bierności. Protopia ma być nieustającym dialogiem, włączającym wykluczane i marginalizowane perspektywy. Stanowi więc kontynuację subwersywnej, postnowofalowej wizji konwencji fantastycznonaukowej. Aktywistka zastrzega jednocześnie, że wizja protopijna nie jest odnowieniem postawy socjalistycznej, dąży raczej do promowania kulturowej symbiozy. W takim ujęciu *science fiction* staje się obiektem zainteresowania, w pozytywnym i negatywnym aspekcie, krytyki decentralistycznej i postkolonialnej⁹⁰.

W namyśle nad współczesnym stanem cywilizacji i człowieka Zachodu obserwujemy zatem „zwrot spekulatywny”⁹¹. I znów – jest to być może zbyt odważne twierdzenie, zakłada bowiem, jak wszystkie popularne „zwroty” w piśmiennictwie okołoliterackim, jednolitość formacji intelektualnych, ale wskazuje na wyraźną tendencję.

Zapewne najbardziej wyrazisty i donośny głos wskazujący na potrzebę przełamania pesymizmu dominującego w *science fiction* należy do Neila Stephensona, jednego z czołowych pisarzy średniego pokolenia, kojarzonego do tej pory ze stylizacyjnie wyrafinowanym postcyberpunkiem oraz konceptualnym światostwórstwem z wyraźnie zarysowanym tłem społecznym. Jesienią 2011 roku autor *Diamantowego wieku* powołał do życia projekt Hieroglyph⁹² będący próbą ożywienia fantastyki naukowej łączącej „wielkie idee” z bieżącymi dokonaniem i nauki ścisłych:

SF has changed over the span of time I am talking about — from the 1950s (the era of the development of nuclear power, jet airplanes, the space race, and the computer) to now. Speaking broadly, the techno-optimism of the Golden Age of SF has given way to fiction written in a generally darker, more skeptical and ambiguous tone. [...] The imperative to develop new technologies and implement them on a heroic scale no longer seems like the childish preoccupation of a few nerds with slide rules. It's the only way for the human race to escape from its current predicaments. Too bad we've forgotten how to do it⁹³.

⁹⁰ J. Langer, *Postcolonialism and Science Fiction*, New York 2011.

⁹¹ A. Marzec, *Kosmogonie, czyli o początkach światów – zwrot spekulatywny*, „Teksty Drugie” 2022, nr 3, s. 62–63. W odniesieniu do konwencji fantastycznonaukowej jest to tekst ambiwalentny, pozostaje bowiem niestety na poziomie uogólnień. Szczegółowo odnosi się za to do przedsięwzięć filozoficzno-estetycznych posiłkujących się *science fiction*. Autor formułuje na wstępie ważną deklarację uznając opowieści spekulatywne za „niezbędny składnik myślenia realistycznego”.

⁹² Projekt realizowany był w ścisłej współpracy z Centrum Nauki i Wyobraźni funkcjonującym na Uniwersytecie Stanu Arizona (Center for Science and the Imagination – Arizona State University).

⁹³ N. Stephenson, *Innovation Starvation*, tinyurl.com/bp61-les-1 [dostęp: 25.01.2022].

Projekt miał wymiar głównie edukacyjny oraz terapeutyczny⁹⁴. Unikał przy tym usytuowania po stronie utopii. W jego negatywnym tle przesuwiała się galeria popularnych obrazów postapokaliptycznych, takich jak seria dystopii Suzanne Collins, serial *The Walking Dead* (2010–2022) czy *Droga* Cormaca McCarthy’ego (*The Road*, 2006, ekranizacja – 2009).

„Where’s my ticket to Mars?” – zapytał Stephenson⁹⁵.

Niestety, przedsięwzięcie nie przyniosło rezultatów na tak szeroką skalę, jakiej spodziewał się pomysłodawca. Sekcja „News” na oficjalnej stronie projektu wygasła na 2016 roku. Internetowa masowa gra *role-playing EVOKE*⁹⁶, mająca na celu inspirowanie inżynierskich ambicji młodych graczy, finansowana przez World Bank Institute, dodatkowo wsparta przez znanych pisarzy i wydawców (Kima Stanleya Robinsona, Karla Schroedera, Kathryn Cramer), nie zyskała oczekiwanej popularności. Budowa wieży o wysokości dwudziestu kilometrów (*The Tall Tower*) pozostała w sferze fantazji. Jedynym trwałym dokonaniem projektu *Hieroglyph* pozostaje antologia opowiadań *Hieroglyph: Stories & Visions for a Better Future*⁹⁷. Wśród jej autorów możemy znaleźć znakomitości, takie jak: Geoffrey A. Landis, Elizabeth Bear, Gregory Benford, David Brin, Rudy Rucker, Bruce Sterling. Antologia spotkała się z nikłym odzewem w środowisku krytyków literackich oraz umiarkowanie ciepłym przyjęciem wśród czytelników⁹⁸. Jej autorzy skupiali się na problemach pojawiających się na drodze prowadzącej do potencjalnie optymistycznej przyszłości, co ze względu na konieczność utrzymania fabularnej atrakcyjności jest oczywiście zrozumiałe, ale ostatecznie przechylało szalę na stronę pesymistycznej diagnozy obecnego stanu rzeczy. Istotny zarzut wysunął w swej recenzji Tom Shippey, brytyjski literaturoznawca i krytyk literacki, wskazując na zaniedbanie polityczno-społecznego kontekstu kreowanych w utworach radykalnych zmian⁹⁹.

⁹⁴ A. Newitz, *Dear Science Fiction Writers: Stop Being So Pessimistic!*, „Smithsonian Magazine” 2012, kwiecień, tinyurl.com/bp61-les-3 [dostęp: 02.02.2023]. Leah Zaidi za równie ważny projekt uznaje antologię *Octavia’s Brood: Science Fiction Stories from Social Justice Movements* (2015) – hołd oddany Octavii Butler, jej twórczości i aktywistycznej postawie. L. Zaidi, *Worldbuilding in Science Fiction...*, dz. cyt., s. 16.

⁹⁵ N. Stephenson, *Innovation Starvation*, dz. cyt.

⁹⁶ *Urgent Evoke*, <http://www.urgentevoke.com> [dostęp: 24.01.2023].

⁹⁷ *Hieroglyph: Stories & Visions for a Better Future*, red. E. Finn, K. Cramer, New York 2014.

⁹⁸ *Review Meta*, tinyurl.com/bp61-les-5 [dostęp: 23.01.2023].

⁹⁹ T. Shippey, *Book Review: ‘Hieroglyph’ edited by Ed Finn and Kathryn Cramer*, „The Wall Street Journal” 26.09.2014, tinyurl.com/bp61-les-2 [dostęp: 02.02.2023].

Podsumowanie (optymistyczne)

Podstawowym narzędziem kreowania obrazów potencjalnej przyszłości w futurystycznej fantastyce naukowej jest światostwórstwo¹⁰⁰. Nawet jedna zmiana (*novum* w słowniku Suvinowskim¹⁰¹) prowadzić może do radykalnej inności i pociąga za sobą wzmożoną czujność odbiorcy nastawionego na tropienie różnic między światem fantastycznym a aktualnym. Światy podlegają testowaniu intelektualnemu, przede wszystkim pod kątem spójności, możliwości immersji, wyobraźniowej reorientacji lekturowej na fikcyjne *origo*¹⁰², czyli – ujmując rzecz metaforycznie – testowane są ze względu na możliwość egzystowania w fantastycznym świecie. Są także „odczuwane”. Tutaj właśnie włącza się czynnik emocjonalny, czyli ocena na osi optymizm-pesymizm. Ocena ta może dotyczyć tak konstrukcji świata (optymizm ontologiczny), możliwości poznawczych (optymizm poznawczy), ufności w rozwój techniki i nauki (optymizm techniczny i scjentystyczny).

Ze względu na dominację możliwości nad koniecznością w kreacjach światostwórczych w fantastyce naukowej traktowanej *en masse* (dzięki doświadczeniu bogactwa i różnorodności futurystycznych wizji) oraz nieuchronne zestawianie z wizjami futurologicznymi, optymizm w fantastyce naukowej, w fazie odbioru i oddziaływania sytuowanych w jej ramach utworów, może wykraczać poza granice odczuwania i przewidywania w stronę kreacji rzeczywistości. Pisarze, jak czynili swego czasu choćby fantaści „socrealistyczni”¹⁰³ (by dać jaskrawy przykład), mogą tak kreować świat fantastyczny, by świadomie wpływać na światopogląd czytelników.

Fantastyka naukowa nieustannie problematyzuje granicę między biernym istnieniem, egzystencją na warunkach stawianych przez świat (środowisko społeczne) a działaniem dążącym do zmiany tychże warunków, czyni ona bardziej

¹⁰⁰ Inne modele światostwórstwa, niełącznie przyczynowo historii fantastycznej z „naszą” historią, mogą przybierać postać allohistoryczną i allotopijną. Kategorie te nie wykluczają się wzajemnie. Wnikliwą analizę tej problematyki można znaleźć w książce: K. Singles, *Alternate History: Playing with Contingency and Necessity*, Berlin–Boston 2013, s. 26–109. Dodatkowe komplikacje wprowadzają możliwości tworzenia połączeń międzyświatowych na zasadach metaforyzacji i alegoryzacji.

¹⁰¹ D. Suvin, *O poetyce gatunku science fiction*, dz. cyt., s. 11.

¹⁰² K. Bartoszyński, *Opowiadanie a deixis i presupozycja*, [w:] tenże, *Teoria i interpretacja. Szkice literackie*, Warszawa 1985, s. 196.

¹⁰³ A. Mazurkiewicz, *Kapitalizm w odwrocie. O socrealistycznym epizodzie polskiej fantastyki naukowej*, „Pamiętnik Literacki” 2009, z. 2, s. 109–124.

Mariusz M. Leś, *O potrzebie optymizmu w fantastyce naukowej*

wyrazistym optymizm bierny oparty na przewidywaniu. Fantastyka naukowa może być używana w celu aktywizacji, nie tylko tej interpretacyjnej, demistyfikującej utrwalone schematy fundujące obrazy rzeczywistości. Trzeba przy tym pamiętać, że każdy wariant optymizmu aktywistycznego wypełniany jest ideologicznie¹⁰⁴ i także powinien podlegać ocenie. Poza tym, abstrahując już od tego wypełnienia, fantastyka naukowa ze względu na swój nieuchronnie redukcjonistyczny charakter może często tylko potęgować iluzję kontroli nad zdarzeniami, zamiast tę kontrolę realnie wzmacniać.

Bibliografia

- Alloy L., Abramson L., *Depressive Realism: Four Theoretical Perspectives*, [w:] *Cognitive Processes in Depression*, red. L. Alloy, New York 1988.
- Asimov I., *A Memoir*, New York 1994.
- Bartoszyński K., *Teoria i interpretacja. Szkice literackie*, Warszawa 1985.
- Blackburn S., *The Oxford Dictionary Of Philosophy*, Oxford 2016.
- Blackford J.M., *Jak przestać nadmiernie myśleć*, 2022 (wyd. cyfrowe).
- Budrys A., *Galaxy Bookshelf*, „Galaxy” 1965, nr 8.
- Burzyńska A., *Kulturowy zwrot teorii*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006.
- Bühler B., *Other Environments: Ecocriticism and Science Fiction (Lem, Ballard, Dath)*, [w:] *Texts, Animals, Environments: Zoopoetics and Ecopoetics*, red. F. Middelhoff, S. Schönbeck, R. Borgards, C. Gersdorf, Freiburg 2019.
- Chakravartty A., Hasło *Scientific Realism*, [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-realism/#SeleOpti>, revision 2017 [dostęp: 21.01.2023].
- Colman A.M., *The Oxford Dictionary of Psychology*, Oxford 2015.
- Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers*, red. B. Basu, K.R. Broad, C. Hintz, New York 2013.
- Csicsery-Ronay I., *The SF of Theory: Baudrillard and Haraway*, „Science Fiction Studies” 1991, nr 3.
- Czapiński J., *Wartościowanie – zjawisko inklinacji pozytywnej (o naturze optymizmu)*, Wrocław 1985.
- Czapliński P., *Stanisław Lem – spirala pesymizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 6.

¹⁰⁴ A. Stoff, *Czy science fiction jest gatunkiem ideologicznie zdeterminowanym?*, „Roczniki Humanistyczne” 1986, z. 1. Warto przywołać ten artykuł, ponieważ Andrzej Stoff podważa w nim, jak zresztą wielu innych badaczy, potoczne przeświadczenie o jednoznacznie materialistycznym i scjentystycznym (antyreligijnym) wyposażeniu gatunkowym *science fiction*.

- Czerw A., *Optymizm: perspektywa psychologiczna*, Gdańsk 2010.
- Czerw A., Borkowska A., *Rola optymizmu i inteligencji emocjonalnej w osiągnięciu satysfakcji z pracy. Implikacje dla tworzenia programów rozwojowych pracowników*, „Współczesne Zarządzanie” 2010, nr 1.
- Dajnowski M., *Kilka uwag o subwersywnym potencjale nowej fantastyki. „Czerwony” Miéville i New Weird*, „Jednak Książki” 2017, nr 8.
- Delany S.R., *Starboard Wine*, Middletown 2012.
- Doliński D., Gromski W., Zawisza E., *Unrealistic Pessimism*, „The Journal of Social Psychology” 1987, nr 5.
- Frelik P., „*Summa technologiae*” as Impossible Utopia, „Science Fiction Studies” 2013, nr 3.
- Gorliński-Kucik P., *TechGnoza, uchronia, science fiction. Proza Jacka Dukaja*, Katowice 2017.
- Gunn J., *The Science of Science Fiction Writing*, Lanham 2000.
- Hambrick K., *Destroying Imagination to Save Reality: Environmental Apocalypse in Science Fiction*, [w:] *Environmentalism in the Realm of Science Fiction and Fantasy Literature*, red. C. Baratta, Cambridge 2012.
- Hansen K.S., *Optimistic Fiction as a Tool for Ethical Reflection in STEM*, „Journal of Academic Ethics” 2021, t. 19, wyd. 3.
- Hartwell D.G., Cramer K., *The Space Opera Renaissance*, New York 2006.
- Hieroglyph: Stories & Visions for a Better Future*, red. E. Finn, K. Cramer, New York 2014.
- Hollinger V., *Feminist Theory and Science Fiction*, [w:] *The Cambridge Companion to Science Fiction*, red. E. James, F. Mendlesohn, Cambridge 2003.
- Jarzębski J., *Fantastyka i pesymizm*, [w:] *Ćwiczenia z rozpacz. Pesymizm w prozie polskiej po 1985 roku*, red. J. Jarzębski, J. Momro, Kraków 2011.
- Klik M., *Wieloznaczność tekstu według Rolanda Barthes’a*, „Przegląd Humanistyczny” 2001, nr 3.
- Kosow H., Gaßner R., *Methods of Future and Scenario Analysis*, Bonn 2008.
- Landon B., *Science Fiction After 1900: From the Steam Man to the Stars*, New York 1997.
- Langer E.J., *The Illusion of Control*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, nr 2.
- Langer J., *Postcolonialism and Science Fiction*, New York 2011.
- Latham R., *Biotic invasions: Ecological imperialism in new wave science fiction*, [w:] *Science Fiction Criticism. An Anthology of Essential Writings*, Bloomsbury 2017.
- Le Guin U.K., *Introduction*, [w:] *The Norton Book of Science Fiction: North American Science Fiction 1960–1990*, red. U.K. Le Guin, B. Attebery, New York 1993.
- Leś M.M., *Czy science fiction jest literaturą wyrotową?*, [w:] *Literatura-pamięć-kultura*, red. E. Sidoruk, M.M. Leś, Białystok 2010.

Mariusz M. Leś, *O potrzebie optymizmu w fantastyce naukowej*

Leś M.M., *Fantastyka socjologiczna. Poetyka i myślenie utopijne*, Białystok 2008.

Levitas R., Sargisson R., *Utopia in Dark Times: optimism/pessimism and utopia/dystopia*, [w:] *Dark Horizons: science fiction and the dystopian imagination*, red. R. Baccolini, T. Moylan, New York 2003.

Lombardo T., *Contemporary Futurist Thought: Science Fiction, Future Studies, and Theories and Visions of the Future in Last Century*, Bloomington 2008.

Lombardo T., *Science Fiction: The Evolutionary Mythology*, Bloomington 2021.

Lynall G., *Solarpunk: From Science Fiction and Future Fantasies*, [w:] *The Cambridge Companion to Literature and Climate*, red. A. Johns-Putra, K. Sultzbach, Cambridge 2022.

Maj K.M., *Allotopie. Topografia światów fikcyjnych*, Kraków 2015.

Majewski P., *Między zwierzęciem a maszyną. Utopia technologiczna Stanisława Lema*, Wrocław 2007.

Marzec A., *Kosmogonie, czyli o początkach światów – zwrot spekulatywny*, „Teksty Drugie” 2022, nr 3.

Mazurkiewicz A., *Kapitalizm w odwrocie. O socrealistycznym epizodzie polskiej fantastyki naukowej*, „Pamiętnik Literacki” 2009, z. 2.

Mazurkiewicz A., *Między fantastyką i aluzją. Social fiction jako kryptopolityczny nurt polskiej literatury lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, „Folia Litteraria Polonica” 2011, nr 2.

Monika Bielskyte, <https://medium.com/@monikabielskyte> [dostęp: 24.01.2023].

Newitz A., *Dear Science Fiction Writers: Stop Being So Pessimistic!*, „Smithsonian Magazine” 2012, kwiecień, <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/dear-science-fiction-writers-stop-being-so-pessimistic-127226686/> [dostęp: 02.02.2023].

Nichols P., Hasło *Optimism and Pessimism*, [w:] *The Encyclopedia of Science Fiction*, https://sf-encyclopedia.com/entry/optimism_and_pessimism [dostęp: 24.01.2022].

Norem J.K., Cantor N., *Defensive pessimism: harnessing anxiety as motivation*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1986, nr 6.

Pabjan T., *Gottfrieda W. Leibniza idea świata najlepszego z możliwych*, „Studia z historii filozofii” 2017, nr 4.

Peale N.V., *The Power of Positive Thinking: A Practical Guide to Mastering the Problems of Everyday Living*, Hoboken 1953.

Petitcollin C., *Jak mniej myśleć. Dla analizujących bez końca i wysoko wrażliwych*, tłum. K. Arustowicz, Łódź 2019.

Pilch T., *Optymizm i pesymizm – dwie orientacje życia indywidualnego i dwie strategie budowania świata społecznego*, „Pedagogika Społeczna” 2016, nr 4.

Potempa K., *Optymizm a zdrowie*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2013, nr 2.

- Psillos S., *The Present State of the Scientific Realism Debate*, „The British Journal for the Philosophy of Science” 2000, t. 51, nr 1.
- Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, red. J. Czapieński, Warszawa 2004.
- Redmond S., *Spectacular Horizons: The Birth of Science Fiction Film, Television, and Radio 1900–1959*, [w:] *The Cambridge History of Science Fiction*, red. G. Canavan, E.C. Link, Cambridge 2019.
- Review Meta*, <https://reviewmeta.com/amazon/0062204696> [dostęp: 23.01.2023].
- Scheich G., *Pozytywne myślenie. Czy może szkodzić*, tłum. E. Pankiewicz, Gdańsk 2000.
- Scheier M.F., Carver C.S., *Dispositional optimism and physical well-being: the influence of generalized expectancies on health*, „Journal of Personality” 1987, nr 2.
- Scheier M.F., Carver C.S., *Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update*, „Cognitive Therapy and Research” 1992, nr 2.
- Seligman M.E.P., *Optymizmu można się nauczyć*, tłum. A. Jankowski, Poznań 1993.
- Sharot T., *Nasz stronniczy optymizm. O irracjonalnie pozytywnie nastawionym mózgu*, tłum. A. Cichowicz, Warszawa 2021.
- Shippey T., *Book Review: ‘Hieroglyph’ edited by Ed Finn and Kathryn Cramer*, „The Wall Street Journal” 26.09.2014, <https://www.wsj.com/articles/book-review-hieroglyph-edited-by-ed-finn-and-kathryn-cramer-1411762756> [dostęp: 2.02.2023].
- Singles K., *Alternate History: Playing with Contingency and Necessity*, Berlin–Boston 2013.
- Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka i in., Wrocław 1995.
- Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 3, Wrocław 1998.
- Solarpunk Manifesto*, <http://www.re-des.org/a-solarpunk-manifesto/> [dostęp: 22.01.2023].
- Sontag S., *The Imagination of Disaster*, [w:] *Science Fiction Criticism. An Anthology of Essential Writings*, Bloomsbury 2017.
- Stableford B., *Science Fiction and Ecology*, [w:] *The Blackwell Companion to Science Fiction*, *The Blackwell Companion to Science Fiction*, red. D. Seed, Malden 2005.
- Stach R., *Optymizm. Badania nad optymizmem jako mechanizmem adaptacyjnym*, Kraków 2006.
- Stephenson N., *Innovation Starvation*, <https://www.wired.com/2011/10/stephenson-innovation-starvation/> [dostęp: 25.01.2022].
- Stoff A., *Czy science fiction jest gatunkiem ideologicznie zdeterminowanym?*, „Roczniki Humanistyczne” 1986, z. 1.
- Suvin D., *O poetyce gatunku science fiction*, tłum. K.M. Maj, „Creatio Fantastica” 2018, nr 2.
- Szajnert D., *Intencja autora i interpretacja – między inwencją a atencją*, Łódź 2011.

Mariusz M. Leś, *O potrzebie optymizmu w fantastyce naukowej*

Taylor S.E., Brown J.D., *Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health*, „Psychological Bulletin” 1988, nr 2.

Urgent Evoke, <http://www.urgentevoke.com/> [dostęp: 24.01.2023].

Vu R., *Science Fiction before Science Fiction: Ancient, Medieval, and Early Modern SF*, [w:] *The Cambridge History of Science Fiction*, red. G. Canavan, E.C. Link, Cambridge 2019.

Wasyluk P., *Optymizm historiozoficzny jako aksjologiczny fundament idei postępu dziejowego*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2012, t. 18.

Weinstein N.D., *Unrealistic optimism about future life events*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1980, nr 5.

Winter J., *Citizen Science Fiction*, Lanham 2021.

Wittenberg D., *Indecision and Splendid Excess: Analogies of Evolution in Stanisław Lem's 'Summa Technologiae'*, „Science Fiction Studies” 2013, nr 3.

Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, wyd. 2, Warszawa 2004.

Wolfe G.K., *Science Fiction and its Editors*, [w:] *The Cambridge Companion to Science Fiction*, red. E. James, F. Mendlesohn, Cambridge 2003.

Zaidi L., *Worldbuilding in Science Fiction, Foresight and Design*, „Journal of Futures Studies” 2019, nr 4.

Zgorzelski A., *SF jako pojęcie historycznoliterackie*, [w:] *Spór o SF. Antologia szkiców i esejów o science fiction*, red. R. Handke, L. Jęczyk, B. Okólska, Poznań 1989.

Życkiński J., *Struktura rewolucji metanaukowej. Studium rozwoju współczesnej nauki*, tłum. M. Furman, Kraków 2022.